

ПІСЛЯПОЛОГОВА ДЕПРЕСІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ЯК ФАКТОРИ ПІДВИЩЕННЯ РИЗИКУ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ В СІМ'І

POSTPARTUM DEPRESSION AND PECULIARITIES OF UPBRINGING AS FACTORS OF INCREASING THE RISK OF CHILD ABUSE IN THE FAMILY

В статті розглянуто поняття післяпологової депресії та теоретичні підходи до розуміння жорстокого поводження з дітьми в сім'ї, його специфічні особливості. Розгляд теоретичних підходів виконує важливу функцію: наявність уявлень про етапи формування, механізмів розвитку агресії і насильства дозволяє формувати більш широке уявлення про причини жорстокого поводження з дітьми в сім'ї. Причиною більшості випадків жорстокого поводження з дітьми є структурні відхилення у функціонуванні сім'ї.

У дослідженні взяли участь 40 сімей та 40 дітей різного віку. Контрольну групу склали 20 батьків та 20 дітей – добровольців, експериментальну групу склали 20 матерів, серед яких у жінок було діагностовано депресію помірною чи середнього ступеню після народження дитини. В дослідженні були використані анкета Ю.В. Даниленко та опитувальник батьківських відносин (А.Я. Варга – В.В. Столін).

Більше половини сімей вказали, що не використовують насильство в сім'ї. Проте було встановлено, що багато мам відзначили прояв тих чи інших видів насильства.

Було доведено, що факт насильства присутній в багатьох сім'ях, але не завжди усвідомлюється її членами. Багато респондентів, відзначаючи наявність видів насильства, не розрізняють їх з методами виховання, вважаючи дані впливи нормою. Прояв насильства, як фізичного, так і психологічного досить різноманітний, що свідчить про складність вивчення даного явища.

Те, що батьками сприймається як спосіб виховання, часто є негативним психологічним впливом для дитини. Вербальна агресія, ігнорування, домінування, пред'явлення вимог, що не відповідають віковим особливостям дитини є формами необґрунтованих покарань з боку батьків. Було виявлено, що детермінантою психологічного насильства в дитячо-батьківських відносинах може служити авторитарний стиль взаємодії в сім'ї і симбіотичні взаємини з батьками, а так само несприятливі особистісні особливості батьків, які виражаються в агресивності й ригідності.

Ключові слова: післяпологова депресія, батьківсько-дитячі стосунки, насильство, стилі виховання.

The article describes the concept of postpartum depression and theoretical approaches to understanding child abuse in the family, its specific features. Consideration of theoretical approaches performs an important function: the presence of ideas about the stages of formation, mechanisms of the development of aggression and violence allows to form a broader idea about the causes of child abuse in the family. It was showed, that the cause of most cases of child abuse are structural deviations in the family functioning.

A study was conducted in which 40 families and 40 children of different ages participated. The control group consisted of 20 parents and 20 children – volunteers, the experimental group consisted of 20 mothers with diagnosed mild or moderate depression after the birth of a child. The questionnaire by Y.V. Danylenko and questionnaire of parental relations by A. Varga & V. Stolin were used in the study.

More than half of the families indicated that they do not use violence in the family. However, it was found that many mothers noted the manifestation of certain types of violence.

It was proved that the fact of violence is present in many families, but their members are not always aware of it. Many respondents, noting the presence of types of violence, do not distinguish between them and methods of education, considering these influences to be the norm. The manifestation of violence, both physical and psychological, is quite diverse, which indicates the complexity of studying this phenomenon.

What is perceived by parents as a method of education is often a negative psychological influence for the child. Verbal aggression, ignoring, dominating, making demands that do not correspond to the child's age characteristics are forms of unjustified punishment by parents. It was found that the determinant of psychological violence in child-parent relations can be the authoritarian style of interaction in the family and symbiotic relationships with parents, as well as unfavorable personal characteristics of parents, which are expressed in aggressiveness and rigidity.

Key words: postpartum depression, parent-child relationship, violence, parenting styles.

УДК 159.923.2

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.39.45>

Ситник С. І.

д. мед. н.,
професор кафедри клінічної психології
ТОВ «Київський інститут сучасної
психології та психотерапії»

Полшкова С. Г.

д. мед. н.,
професор кафедри клінічної психології
ТОВ «Київський інститут сучасної
психології та психотерапії»

Пономарьова В. К.

к. психол. н.,
доцент кафедри соціальної психології
ТОВ «Київський інститут сучасної
психології та психотерапії»

Насильство в сім'ї – серйозна проблема сучасного суспільства. Явище відоме так само під назвами побутове насильство, домашнє насильство є досить поширеним у сьогорнішньому соціальному середовищі. Жорстоке поводження з дітьми в сім'ї є комплексною соціальною проблемою, яка передається з покоління на покоління, а її наслідки мають серйозний вплив на суспільство в цілому через загальну поширеність і на окремих людей, знижуючи їх рівень психологічного здоров'я та емоційного благополуччя.

Ситуація з насильством над дітьми дуже складна. Дані статистичних відомостей про кількість зареєстрованих злочинів щодо дітей говорять про зростання насильницьких дій і відсутності належної уваги суспільства і держави в забезпеченні безпеки і права на щасливе дитинство.

Толерантність суспільства по відношенню до насильства різнорідна для різних країн. Але слід зазначити, що в Україні від третини до половини населення готові виправдати батьків, що систематично б'ють дитину, а покарання за жорстоке

поводження неспіврозмірні і залучення до відповідальності проблематичне.

Жорстоке поведження з дітьми в сім'ї – серйозна проблема, вирішення якої залежить багато в чому від особливостей методів і технологій надання своєчасної допомоги людям, які виховують дітей і від включення даної проблеми до порядку денного соціальної політики держави. Незважаючи на зростаючий рівень поінформованості про проблему сімейного насильства в суспільстві в цілому і на рівні державного управління, наслідки цієї серйозної соціальної проблеми все ще залишаються не цілком усвідомленими. Профілактиці жорстокого поведження з дітьми, на нашу думку, приділяється критично мало уваги з боку профільних державних органів та установ. Тому на сьогоднішній день досить актуальна проблема розвитку і розробки технологій соціально-психологічної роботи з сім'ями, які з будь-яких причин застосовують насильство до своїх дітей.

Післяпологова депресія (ППД) – це тривалий і суб'єктивно важкий стан, що супроводжується зниженням настрою, відсутністю інтересу до життя, пригніченістю. У жінок з подібним розладом виявляється високий рівень тривоги, іноді – страху [1].

Післяпологова депресія (ППД), має симптоматику клінічної депресії, але проявляється протягом 6 тижнів після пологів. При цьому ППД може тривати аж до року. В європейських країнах ППД зустрічається з частотою 10–15%, в мусульманських країнах – 17–27% [2]. Поряд з антидепресантами ефективним засобом лікування післяпологової депресії є психотерапія [1].

Розвитку післяпологової депресії сприяють такі особистісні риси як перфекціонізм, схильність придушувати свої почуття і відсутність вміння просити інших про допомогу [2]. Нестабільна самооцінка також є предиктором розвитку депресії після народження дитини. Дослідження говорять про те, що в розвитку депресії значну роль відіграють когнітивні особливості жінки, такі як схильність фіксувати увагу на негативних подіях. Труднощі емоційної регуляції також можуть лежати в основі депресії.

Серйозне значення в освоєнні материнської ролі та побудові дитячо- батьківських відносин відіграє тип прихильності жінки до власної матері. Так, до ризику розвитку післяпологової депресії схильні до жінки з ненадійним і тривожно-уникаючим типом прихильності [3]. Вони частіше зазнають труднощів у взаємодії з дитиною і з чоловіком, відчувають менше підтримки з боку соціального оточення.

Жорстоке поведження з дітьми – це все різноманіття дій або бездіяльність з боку членів сім'ї, які завдають шкоди фізичному та психічному здоров'ю неповнолітнього, його розвитку і благополуччю, а також обмежують його права чи свободу [5].

Згідно з цим визначенням жорстоке поведження повинно включати три обов'язкові елементи:

- опис діяння (дії і бездіяльність);
- опис наслідків діяння;

– коло осіб, діяння яких розглядаються як жорстоке поведження. Форми сімейного насильства розрізняються за рядом причин – за об'єкт-суб'єктними відношеннями (наприклад, батьки над дитиною, чоловік по відношенню до жінки, діти щодо самих дітей і т.д.); за змістом і характером взаємодії – фізичне насильство, психологічне, інтелектуальне насильство (коли, наприклад, батьки змушують робити те, чого дитина не хоче – наприклад, нав'язування релігійних установок).

Жертви, як правило, слабші агресора у всіх відносини і відчувають по відношенню до них безпорадність, знаходяться в залежності від агресора по ряду причин. Наприклад, дитина, не здатна забезпечувати себе у фінансовому відношенні, залежить від батьків або опікунів. Якщо розглядати патріархальну родину, то жінка, як правило, знаходиться в залежності від чоловіка, оскільки даний вид родини заснований на подібній ієрархічній системі [4].

Повертаючись до дітей, необхідно додати, що вони в силу свого віку, а також в силу традицій, перебувають у залежному становищі від старших поколінь. Дана залежність може носити позитивний характер (дитина підпорядковується батькам на основі безумовного авторитету дорослої людини, і дорослі намагаються захистити її, наприклад, від «поганої компанії»), але підпорядкування може постати в формі домашнього насильства [7].

Можна виділити чотири контексти, в яких необхідно розглядати причини жорстокого поведження з дітьми в сім'ї: перший контекст – соціокультурний, який базується на необхідності аналізу класової структури суспільства і економічної сфери (робота/безробіття і т.д.). В даному контексті не обходять стороною культурні відмінності, тобто ставлення до насильства, сформовані форми відносин між поколіннями і т.д., відмінності між методами виховання також відіграють велику роль щодо феномену насильства.

Другий контекст – сімейний, який включає аналіз зміни інституту сім'ї (зміни форм шлюбу, зниження народжуваності, динаміку зміни відносин в сім'ї і т.д.). В даному контексті жорстоке поведження з дітьми обумовлюється стресами батьків, дратівливістю батька або матері і т.д.

Третій контекст – індивідуальний, полягає у запропонованому розумінні сили і слабкості. Він включає в себе особистісне бачення батьків на належне виховання дитини і т.д. В даному випадку діти не тільки об'єкти впливу, а й дійові особи – вони керують ситуацією, на яку батьки реагують тим чи іншим чином. Але вони не

володіють достатніми знаннями і вміннями, які сприяли б повному контролю над ситуацією. З цієї точки зору жорстоке поводження може бути проявом панування батьків.

Останній контекст – кризовий, який включає в себе фінансове неблагополуччя, яке тягне за собою конфлікти, навантаження, викликані соціальними пертурбаціями, зниження опірності батьків до стресових ситуацій [8].

У дослідженні взяли участь 40 сімей та 40 дітей різного віку. Контрольну групу склали 20 батьків та 20 дітей – добровольців, експериментальну групу склали 20 батьків, серед яких у жінок було діагностовано депресію помірною чи середнього ступеню після народження дитини. У жінок експериментальної групи післяпологова депресія була діагностована лікарями.

Особливості прояву насильства в сім'ї на понятійному рівні визначалися за допомогою анкети Ю.В. Даниленко. Методика допомагає виявити наявність насильства (психологічного, фізичного) в дитячо-батьківських відносинах, визначити прояв психологічного насильства і частоту використання. Анкета проводиться в індивідуальному порядку.

Опитувальник батьківських відносин (А.Я. Варга – В.В. Столін) є психодіагностичним інструментом, орієнтованим на виявлення батьківського ставлення (відношення батьків і дітей) у дорослих, що звертаються за допомогою з питань виховання дітей і труднощів у спілкуванні з ними.

Батьківське ставлення розуміється як система різноманітних почуттів по відношенню

до дитини, поведінкових стереотипів, що відзначаються в спілкуванні з дітьми особливостей сприйняття, особливостей розуміння характеру й особистості дитини, її вчинків. Опитувальник складається з п'яти шкал.

Дані анкети оброблені за допомогою контент-аналізу і являють собою наступні результати для контрольної групи (рис. 1–2).

Так, 70% респондентів відповіли, що в їхній родині не використовується насильство, 30% вказали на те, що виховання без насильства не можливо. При цьому на факт наявності фізичного насильства в їхній родині вказали 7,5% – часто, 27,5% – рідко. Психологічне насильство було зафіксовано у 12% – часто, 55,5 – рідко. 55% відзначили, що у них немає фізичного насильства і 7,5% відзначило відсутність психологічного насильства, утрималися від відповіді про фізичне насильство 12%), про психологічне 27,5%.

Незважаючи на те, що більше половини сімей вказали, що не використовують насильство в сім'ї, багато мам відзначили прояв тих чи інших видів насильства.

Найбільш часто зустрічаються в сім'ях респондентів такі види насильства: «Відмова від розмови» – 25% часто, 12,5% іноді, «крик» – 25% часто, 22,5% іноді і «обзивання» – 20% часто 25% іноді. Низькі показники по частоті проявів зафіксовані у наступних видів: «поставити в кут» 5% часто, 7,5% іноді, 30% рідко; «Бити по попі» – 5% часто, 2,5% іноді і 33% рідко. Показник «ніколи» відзначений в 60% – «бити по попі», 58% категорії «поставити в кут».

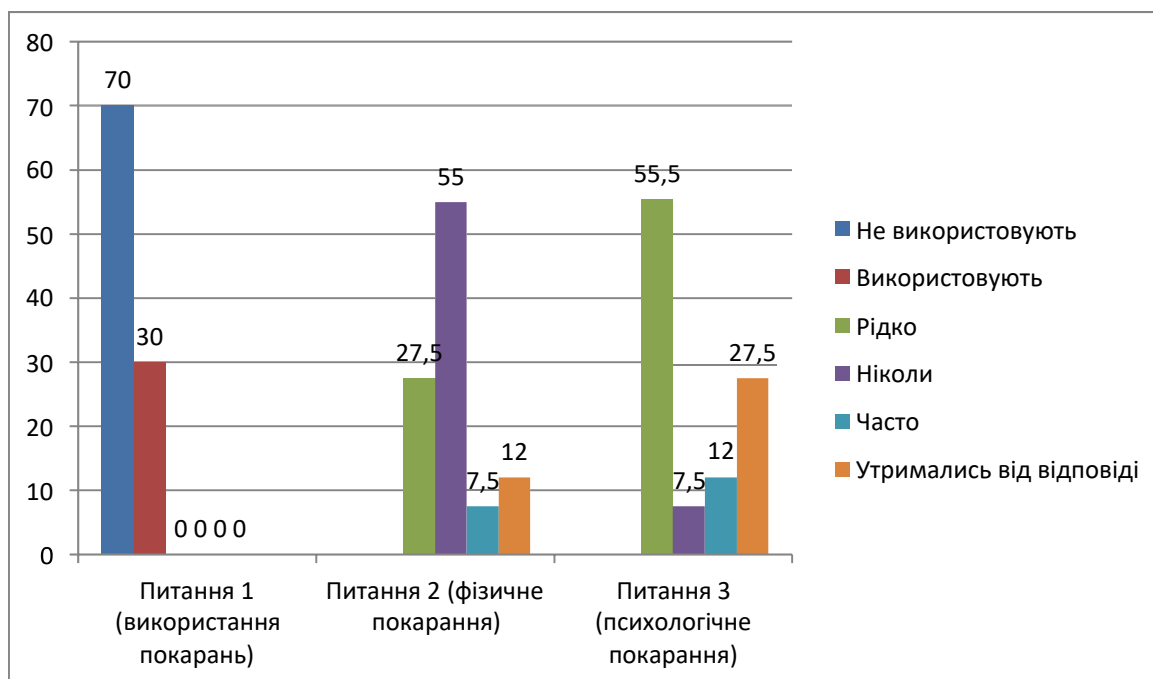

Рис. 1. Показники використання насильства в дитячо-батьківських відносинах контрольної групи

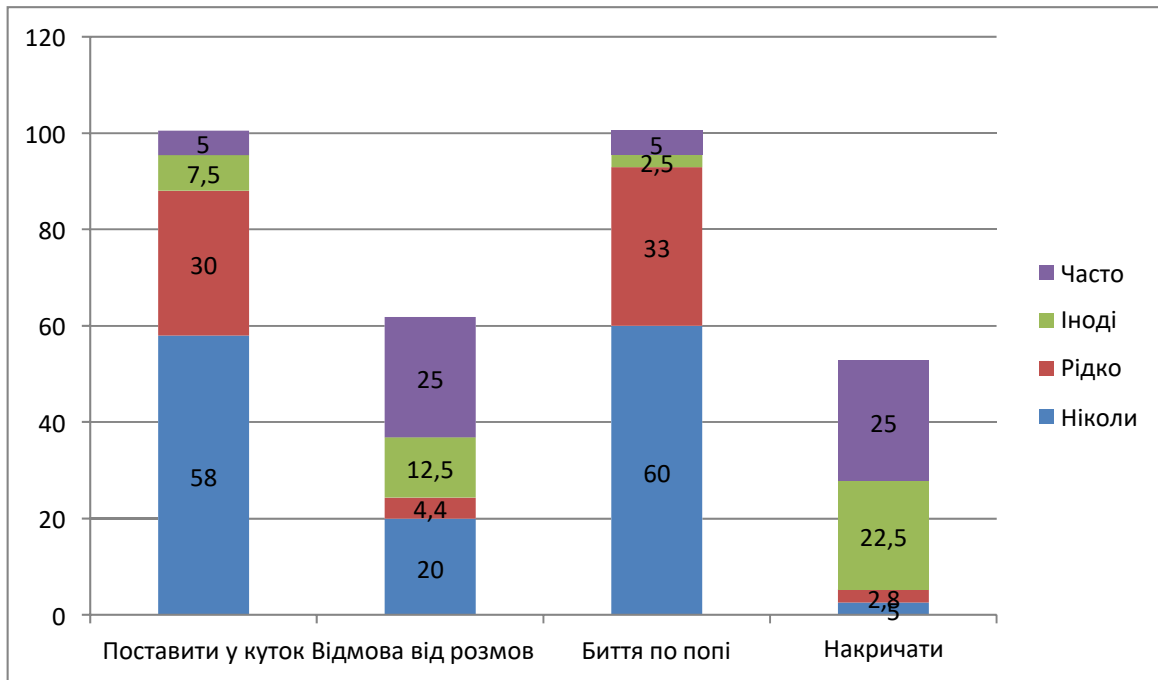

Рис. 2 Види застосовуваних покарань у контрольній групі

вити в кут», 25% – «обзивання», 20% – «відмова від розмови», 2,5% – «крик».

Дані анкети оброблені за допомогою контент-аналізу і являють собою наступні результати для експериментальної групи (рис. 3–4).

Так, 35% респондентів відповіли, що в їхній родині не використовується насильство, 65% вказали на те, що виховання без насильства не

можливо. При цьому на факт наявності фізичного насильства в їхній родині вказали 35% – часто, 28% – рiдко. Психологічне насильство було зафіксовано у 32% – часто, 35 – рiдко. 25% відзначили, що у них немає фізичного насильства і 12% відзначило відсутність психологічного насильства, утрималися від відповіді про фізичне насильство 12%, про психологічне – 21%.

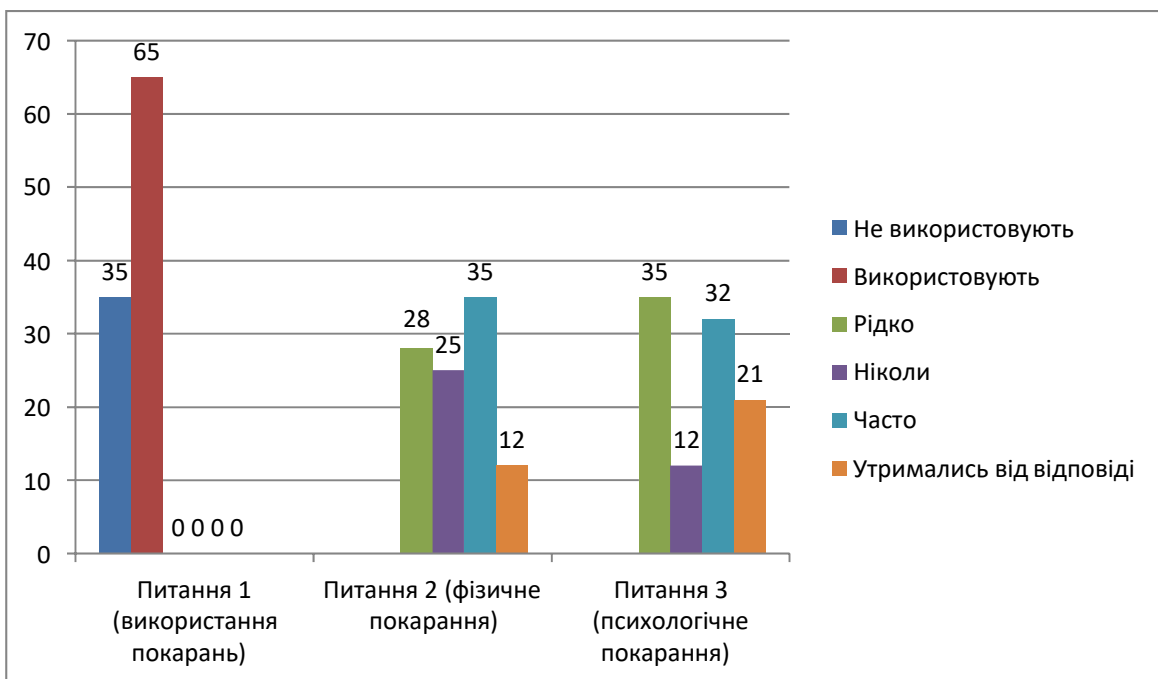

Рис. 3. Показники використання насильства в дитячо- батьківських відносинах експериментальної групи

Найбільш часто зустрічаються в сім'ях респондентів види насильства:

«Відмова від розмови» – 50% часто, 10% іноді, накричати – 52% часто, 23% іноді і обізвати 45% часто 25% іноді. Низькі показники по частоті проявів зафіксовані у наступних видів: «поставити в кут» 40% часто, 27% іноді, 15% рідко; «Бити по попі» – 50% часто, 10% іноді і 15% рідко. Показник «ніколи» відзначений в 25% – «бити по попі», 18% категорії «поставити в кут», 10% – «обзивання», 20% – «відмова від розмови», 10% – «крик».

Таким чином, дані анкети дають нам зрозуміти, що факт насильства присутній в багатьох сім'ях, але не завжди усвідомлюється її членами. Багато респондентів, відзначаючи наявність видів насильства, ще не розрізняють їх з методами виховання, вважаючи дані впливи це нормою. Прояв насильства, як фізичного, так і психологічного досить різноманітний, що свідчить про складність вивчення даного явища.

Для виявлення стильових особливостей виховання було застосовано дослідження за допомогою методики «Тест – опитувальник батьківських відносини» (А.Я. Варга, В.В. Столін).

Результати для контрольної групи були наступними. Шкала «Прийняття-відкидання» висловлює загальне емоційне ставлення до дитини (позитивне / негативне). 20% випробовуваних відчувають позитивні емоції по відношенню до дитини, вони прагнуть провести з нею час, цікавляться планами, підтримують дитячу індивідуальність. 45% респондентів відчувають емоційне відкидання щодо своєї дитини, дратівливість, злість, ненависть,

досаду. 35% батьків показали середні результати, без яскраво вираженого полюса.

Шкала «соціальна бажаність – кооперація» має наступні показники: 27,5% випробовуваних отримали найвищий бал, що говорить про прояв співчуття, прагнення надати допомогу і високо оцінити творчі здібності дитини. 20% батьків, які взяли участь в опитуванні мають середній відсотковий результат. 52,5% респондентів мають низькі значення, що може говорити про недостатню вираженість такого типу відносин.

Шкала «симбіоз»: 72,5% учасників продемонстрували високі показники, а це значить, що більшість мам мають симбіотичні відносини з дитиною, тобто відчувають себе з дитиною єдиним цілим, вважають дитину маленькою беззахисною і не дозволяють дитині проявляти самостійність. 12,5% встановлюють значну психологічну дистанцію між собою і дітям, мало про нього піклуються. 15% випробовуваних, маючи середні показники, відносяться до меж норми, маючи зі своєю дитиною довірчі відносини з рухомими межами.

Оцінюючи авторитарність і демократичність за шкалою «Контроль» (авторитарна гіперсоціалізація) ми маємо такі результати: 57,5%, маючи високий бал за цією шкалою, вважають за краще авторитарний стиль взаємодії. Завищені вимоги орієнтації на соціальні досягнення, беззастережна слухняність є для цієї сім'ї нормою. У 35% сімей притаманна відсутність контролю за дитиною, що може говорити про послаблений стиль виховання. 7,5% мають середній показник, що може свідчити про схильність до демократичного стилю виховання.

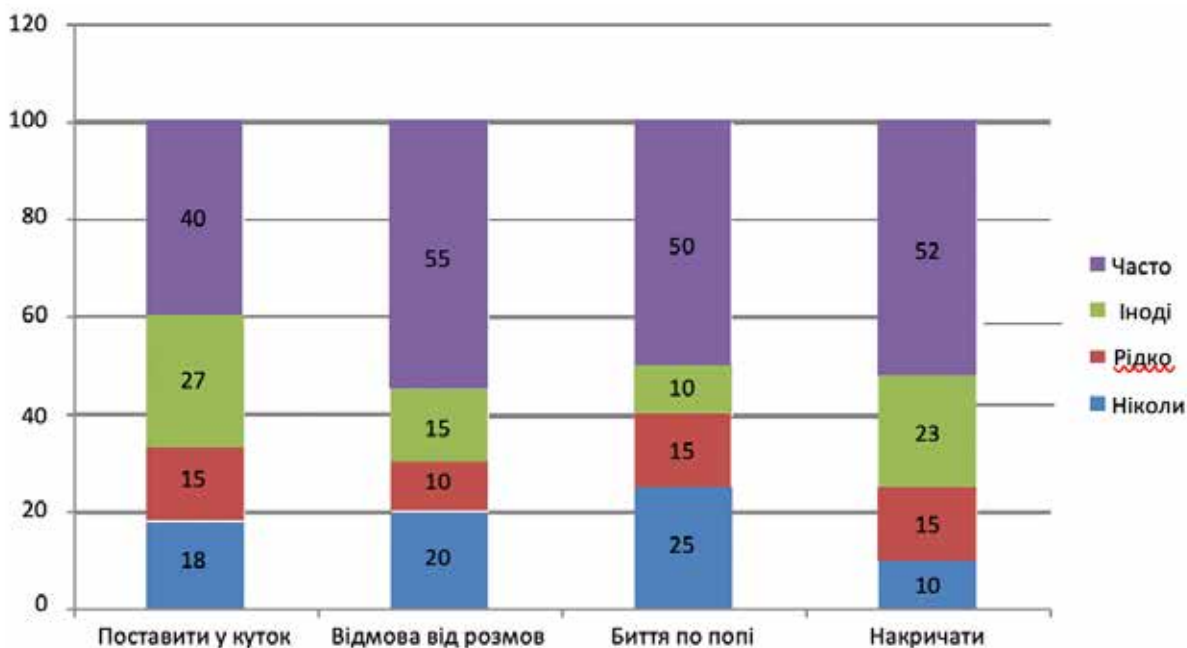

Рис. 4. Види застосовуваних покарань в експериментальній групі

Шкала «ставлення до невдач» (інфантилізація; «маленький невдаха»): 65% батьків можуть приписувати дитині особисту і соціальну неспроможність, представити її інфантильною, дитина сприймається непристосованою, відкритою для поганих впливів. Такі батьки часто вже не довіряють своїй дитині, досаджують на його невірність і намагаються контролювати її дії. 10% респондентів невдачу відносять до випадковостей, продовжуючи вірити в свою дитину. 5% мають середній показник за шкалою. Таким чином, батьківське ставлення може виражатися через прийняття, підтримку, допомогу і довіру з одного боку і завищені вимоги, неприйняття, гіперконтроль з іншого боку. У даному випадку прояви дитячо-батьківських відносин, останні (завищені вимоги, неприйняття, гіперконтроль, авторитарність, ігнорування), є проявом психологічного насильства в сім'ї по відношенню до дитини. Найчастіше, батько/мати, висловлюючи свою турботу до дитини, не усвідомлює, що завдає їй шкоди. Використовуючи неконструктивні методи взаємодії з дитиною, батьки створюють передумови для формування патологічних порушень.

Результати експериментальної групи були наступними. Шкала «Прийняття-відкидання» висловлює загальне емоційне ставлення до дитини (позитивне / негативне). Лише 3% випробовуваних відчувають позитивні емоції по відношенню до дитини, вони прагнуть провести з нею час, цікавляться планами, підтримують дитячу індивідуальність. 60% респондентів відчувають емоційне відкидання щодо своєї дитини, дратівливість, злість, ненависть, досаду. 37% батьків показали середні результати, без яскраво вираженого полюса.

Шкала «соціальна бажаність – кооперація» має наступні показники: 23% випробовуваних отримали найвищий бал, що говорить про прояв співчуття, прагнення надати допомогу і високо оцінити творчі здібності дитини. 26% батьків, які взяли участь в опитуванні мають середній відсотковий результат. 50% респондентів мають низькі значення, що може говорити про недостатню вираженість такого типу відносин.

Шкала «симбіоз»: 10% учасників продемонстрували високі показники, а це значить, що більшість мам мають симбіотичні відносини з дитиною, тобто відчувають себе з дитиною єдиним цілим, вважають дитину маленькою беззахисною і не дозволяють дитині проявляти самостійність. 75% встановлюють значну психологічну дистанцію між собою і дітьми, мало про нього піклуються. 15% випробовуваних, маючи середні показники, відносяться до меж норми, маючи зі своєю дитиною довірчі відносини з рухомими межами.

Оцінюючи авторитарність і демократичність за шкалою «Контроль» (авторитарна гіперсоціалізація) ми маємо такі результати: 80%, маючи високий бал за цією шкалою, вважають за краще авторитарний стиль взаємодії. Завищені вимоги орієнтації на соціальні досягнення, беззастережна слухняність є для цієї сім'ї нормою. У 13% сімей притаманна відсутність контролю за дитиною, що може говорити про послаблений стилі виховання. 7% мають середній показник, що може ставитися до демократичного стилю виховання.

Шкала «ставлення до невдач» (інфантилізація; «маленький невдаха»): 85% батьків можуть приписувати дитині особисту і соціальну

неспроможність, представити її інфантильною, дитина сприймається непристосованою, відкритою для поганих впливів. Такі батьки часто вже не довіряють своїй дитині, досаджують на його невірність і намагаються контролювати її дії. 10% респондентів невдачу відносять до випадковостей, продовжуючи вірити в свою дитину. 5% мають середній показник за шкалою. Таким чином, батьківське ставлення може виражатися через прийняття, підтримку, допомогу і довіру з одного боку і завищені вимоги, неприйняття, гіперконтроль з іншого боку. У даному випадку прояви дитячо-батьківських відносин, останні (завищені вимоги, неприйняття, гіперконтроль, авторитарність, ігнорування), є проявом психологічного насильства в сім'ї по відношенню до дитини. Найчастіше, батько/мати, висловлюючи свою турботу до дитини, не усвідомлює, що завдає їй шкоди. Використовуючи неконструктивні методи взаємодії з дитиною, батьки створюють передумови для формування патологічних порушень.

Висновки з проведеного дослідження.

Аналіз джерел з проблеми жорстокого поводження з дітьми в сім'ї показує, що своєчасна діагностика дітей, які стали жертвами жорстокого поводження в сім'ї, є однією з актуальних проблем. Оскільки негативний досвід жорстокості в дитинстві часто відтворюється, як вважає більшість вчених, в наступних поколіннях, з цього впливає необхідність виявлення неправильного поводження з дитиною на ранніх етапах і надання допомоги таким дітям та їхнім родинам.

Найбільш негативний вплив на дитячо-батьківські відносини надає прояв авторитарності, при якій батьки вимагають від дитини беззастережного послуху, нав'язують їй свою волю, а також найчастіше відчувають до дитини злість, досаду і роздратування. Такі батьки не здатні розділити точку зору дитини.

Також до негативних факторів виховання можна віднести стиль відносин «інфантилізація», при якому батьки не довіряють дитині, вважаючи, що вона маленька і не пристосована, позбавляючи її самостійності. Відсутність кооперації в стосунках теж призводить до негативних наслідків, так як відсутнє заохочення ініціативи, батьки не виявляють співчуття до дитини, не допомагають їй, не цінують її здатності, які часто просто і не помічають.

Багато батьків даної вибірки використовують у виховних цілях високий рівень контролю, часто застосовують суворі заходи покарання, навіть тоді, коли сильно виражено прийняття своєї дитини.

З отриманих даних вбачається, що прояви жорстокого поводження з дітьми в сім'ях, віднесених до експериментальної групи, відрізняються від проявів в сім'ях з контрольної групи.

Це дає можливість розглядати отримані дані як основу для подальших досліджень взаємозв'язку наявності в матерів післяпологової депресії, демонстрації проявів емоційного вигорання та їх сукупного впливу на ставлення до дітей в сім'ях і формування батьківських компетенцій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дубоссарська З. М. Вагітність – не хвороба, а пологи – не операція. *Здоров'я жінки в Україні*. 1999. № 9–10. С. 54–58.

2. Сененко С. Коли материнство не тішить. *Дзеркало тижня*. 2004. № 48. С. 10–11.

3. Кукушкіна Л. Е. Дитинство без насильства. *Соціальна робота*. 2010. № 1. С.10–14.

4. Берковіц Л. Агресія: Причини, наслідки і контроль. СПб., 2001. 280 с.

5. Алексєєва Л. С. Про насильство над дітьми в сім'ї. *Соціологічні дослідження*. 2003. № 4. С. 75–85.

6. Ботова М. Г. Співвідношення понять «Насильство» і «Агресія»: теоретико-емпіричне дослідження. *Вісник Костромського державного університету ім. Н. А. Некрасова*. 2012. № 1. С. 100–102.

7. Єлізаров А. Н. Соціально-психологічна допомога сім'ї, яка страждає від насильства. Психологія зрілості і старіння. *Щоквартальний науково-практичний журнал*. 2006. № 4(36). С. 32–48.

8. Прончев К. В. Наслідки сімейного насильства щодо неповнолітніх. *Територія науки*. 2013. № 4 С. 146–150.